

Edward Breza
Sopot

DZIEWICA, PANNA I EPITETY SYNONIMICZNE MATKI BOŻEJ W PIEŚNIACH KOŚCIELNYCH¹

Opracowując epitety Najświętszej Maryi Panny z *Hymnów kościelnych*², pomyślałem: warto by podobnie opracować określenia Matki Boskiej z pieśni kościelnych, co niniejszym czynię. Okazało się jednak, że odnośny materiał jest bardzo bogaty, dlatego określenia *Maryja, Matka* przedstawiłem na konferencji z cyklu „Język Religijny Dawniej i Dziś” w Poznaniu w r. 2014, a całą resztę w „Polszczyźnie Mazowska i Podlasia” pod red. H. Sędziak; a dodać trzeba (zob. przyp. 1), że są to określenia z *par excellence* pieśni maryjnych, a wezwania i odniesienia do Matki Bożej znajdziemy także w innych pieśniach, szczególnie poświęconych Synowi Bożemu i związanych z okresami liturgicznymi, choćby wspomnieć kołędy. Gdzie bowiem Syn, tam i Jego Matka, która jest „królową wszystkich świętych”, łac. *Regina sanctorum omnium*, jak Ją wzywamy w litanii loretańskiej.

Jak wspomniałem, zapowiedziany w tytule materiał przedstawię tematycznie, skupiając się na epitetach:

I. Dziewica. Przypomnijmy, że dziewictwo Maryi przyjmowane było powszechnie przez Kościół wschodni i zachodni w rozważaniach teologów, wyznaniach wiary, szczególnie w orzeczeniu synodu laterańskiego I z r. 649, jest to zatem **dogmat z powszechności nauczania** (M. Maciołka, EK IV 612–613), a NMP zyskuje tytuł *zawsze Dziewica*: w tekście hebrajskim występuje

¹ Podstawą podanych niżej epitetów są pieśni zamieszczone w: J. Siedlecki, *Śpiewnik kościelny*, wyd. XXXIX, przygotowane przez kolegium redakcyjne Księży misjonarzy w składzie: Karol Mrowiec (red. nacz.), Marian Michalec i Józef Weissmann, Kraków 1987, „Nasza Przeszołość”, pieśni maryjne na s. 305–407.

² Zob. E. Breza, *Epitety NMP w „Hymnach kościelnych”*, „Język w Komunikacji”, Częstochowa 2012, nr 2, s. 15–34.

wyraz *alma* (hebr. *ha'alimah*)³, po grecku (potem w Kościele wschodnim) *aei parthénos*, po łacinie *semper Virgo*, w Cerkwi prawosławnej *prisno Diewa*, po ang. *Virgin for ever*, po niemiecku *immer Jungfrau*, franc. *toujours la Vierge*, wł. *sempre Vergine*. Odnótujmy, że tytuł ten rozbrzmiewa regularnie u występujących osób w Telewizji Trwam: *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus i Maryja, zawsze Dziewica*. W odpowiedzi pada: *Teraz i na wieki*. Pociąga mnie, by dopowiedzieć po łacinie: *Laudetur Jesus Christus et Maria, semper Virgo*. Ta prawda wiary nawiązuje do słynnego tekstu proroka Izajasza (7, 14): „Oto Panna pocznie i porodzi Syna i nazwie Go imieniem Emmanuel” – w przekładzie Biblii Tysiąclecia, relacji św. Mateusza (1, 18): „znalazła się brzemienna za sprawą Ducha Świętego” i zwiastowania anioła Gabriela, do którego to na wieść: „Oto poczniesz i porodzisz Syna, któremu nadasz imię Jezus” rzekła: „Jakże się to stanie, skoro nie znam męża” i po zapewnieniu anielskim: „Duch Święty zstąpi na Ciebie i moc Najwyższego osłoni Cię. Dlatego też Święte, które się narodzi, będzie nazwane Synem Bożym”, powiedziała: „Oto ja służebnica Pańska, niech mi się stanie według twego słowa (Łk 1, 34–35, 38) (zob. J. Misiurek, EK III 51; M. Maciołka, EK IV 612–613).

W staropolszczyźnie zanotowane zostało ok. r. 1265 na Śląsku imię *Vergina* (Mal III 386), które pochodzi od łacińskiego przymiotnika *virginus* (w rodz. męskim) i *virginia* (w rodz. żeńskim), obocznym wobec przymiotnika *virginus*, *virginea* ‘dziewiczy, dziewczęcy, paniński’, pochodnego od rzeczownika *virgo*, *–inis* ‘dziewica, panna’. Prof. M. Malec (SEMOT II 131) – powołując się na *Oksfordzki słownik chrześcijańskich imion* E. G. Withycombe z r. 1950 – twierdzi, że imię nie jest łacińskiego pochodzenia, zastrzeżenia tego nie ma w Mal III 386, wydanej rok wcześniej, owszem, w obu pracach dopuszcza możliwość „skojarzenia z *virgo*, *virginis* ‘dziewica, dziewczyna’ z nawiązaniem do Dziewicy Maryi”.

Stosunek do wstrzemięźliwości seksualnej narodów: żydowskiego, greckiego i rzymskiego, a więc tych, których kulturą żyje Europa, był – najogólniej mówiąc – różny. Żydzi dążyli do posiadania liczego potomstwa, bo każde zrodzenie, każdy nowy potomek męski mógł przyspieszyć zapowiedzianego przez proroków Mesjasza, za takiego bowiem nie uznali Jezusa. Obowiązywała u nich zasada, wyrażana po grecku: *Atéknos – agénetos* ‘Bezdzietny to jak nie narodzony’. Stąd wielki podziw i szacunek

³ Co innego, oczywiście łac. tytuł *Alma Mater* ‘Matka Karmicielka’ w odniesieniu do uczelni wyższych i niekiedy do gimnazjów akademickich, jak Gdańskie czy Chełmińskie: *Alum Gymnasium*, jako że dawały studentom i uczniom nie tylko wiedzę i zasady moralnego postępowania, ale także tym z biednych rodzin pomoc materialną, por. choćby Bratniak w UJ, gdzie czynny był także ówczesny Karol Wojtyła. W żargonie studenckim to dostojne określenie *Alma mater* zostało spostonowane, odnoszone bowiem bywa do ‘studentki lub w ogóle dziewczyny z obfitym biustem’.

dla Najświętszej Marii Panny, która według tradycji chrześcijan prawosławnych, unitów i katolików złożyła ślub dozgonnej czystości. Nie miała takich wzorców w swoim narodzie. Do Greków i Rzymian można by odnieść zasadę: *Castitas (virginitas) est admiranda, sed non imitanda* 'Czystość (dziewiczość) trzeba podziwiać, lecz nie naśladować'. Grecy podziwiali bowiem boginię Hestię (u Rzymian jej odpowiednikiem była Westa), siostrę Zeusa, matkę ogniska domowego, że odtrąciła konkury Posejda i Apollona i została niezamężna. Podobną postawę obiecywały westalki, u których złamanie ślubu czystości (przez 30 lat od skończonych lat 6. służby w świątyni Westy) karano śmiercią przez zamurowanie (MEKSA II 421)

– tak napisałem w książce *Słowo Pańskie trwa na wieki* wydanej w wydawnictwie Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego.

W starożytności tytuł *Dziewica* przysługiwał bogini Atenie u Greków (*Parthénos Athēnā* MEKSA I 119, SMGiR 47) i Minerwie (*Virgo Minerva* MEKSA II 67) u Rzymian; nadto rzymska bogini Junona jako opiekunka dziewic nosiła tytuł *Iuno Virginalis* (MEKSA I 461), u chrześcijan przede wszystkim Matce Bożej, jak to określa teologia katolicka: *virgo ante partum, in partu et post partum* 'Dziewica przed urodzeniem, w czasie porodu i po porodzie (syna Jezusa)'. Prawda o dziewictwie Maryi ogłoszona została uroczyście jako dogmat na I synodzie laterańskim w r. 649, jak o tym już wzmiankowano, za papieża św. Marcina I (Kutnik 63⁴, WZ 11). Tenże Kutnik 5 (podobnie jak wszelkiego typu książeczki do nabożeństwa) podaje wezwania do NMPanny z litanii loretańskiej z odpowiednikami łacińskimi: najpierw hebraistyczne: *Święta Panno nad pannami, Sancta Virgo virginum*, potem: *Panno roztropna, Virgo prudentissima* (dokładnie 'najroztropniejsza'), *Panno czcigodna, Virgo veneranda, Panno wstawiona, Virgo praedicanda, Panno można, Virgo potens, Panno łaskawa, Virgo clemens, Panno wierna, Virgo fidelis*. Powiedzialem „hebraistycznie”, bo język hebrajski nie zna stopnia najwyższego przymiotników i przysłówków, dlatego powtarza się 3 razy przymiotnik w stopniu równym, jak we mszy św.: *Święty, święty, święty*, i konstrukcje z *nad*, np. *Pieśń nad pieśniami*, hebr. *Šir ha širim*, łac. *Canticum canticorum* 'Pieśń nad pieśniami' i w ślad za tym wytworzony model w polszczyźnie: *mistrz nad mistrze, zabawa nad zabawami* itd. Ojcowie Kościoła mawiali niekiedy o płodnym dziewictwie (*fecunda virginitas*) Maryi (tak też w kolekcje mszy wotywniej na 9 VI (Matki Boskiej Łaskawej), a dziewicze macierzyństwo przyrównywali do promienia słonecznego i szyby,

⁴ Odnośny tekst w tłumaczeniu polskim podaje Kutnik 63: „Gdyby ktoś ... nie wyznawał ..., że Święta Boża Rodzicielka, zawsze Dziewica i Niepokalana Maryja ... Syna Bożego ... bez nasienia poczęła z Ducha Świętego i porodziła Go nieskalanie, pozostając nadal Dziewicą nienaruszoną, niech będzie wyłączony ze społeczności wiernych”.

którą przenikając, pozostawia nienaruszoną (*transit, non frangit* ‘przenika, lecz nie łamie’). W modlitwie nad darami mszy św. w uroczystość Narodzenia NMP Kościół modli się: „Twój Syn jednorodzony, który rodząc się z Dziewicy, nie naruszył panieństwa Matki, lecz je uświęcił”. Do litanii loretańskiej weszły wezwania: hebraistyczne *Sancta Virgo virginum* ‘Święta Panno nad pannami’, *Mater inviolata* ‘Matko nienaruszona’ bądź ‘Matko dziewicza’ (Kutnik 81–82), *Regina virginum* ‘Królowo dziewic’ (Kutnik 228–232). Innym częstym przydomkiem Maryi jest *alma*, funkcjonujący dziś jako samodzielne imię (zob. wyżej i 13 osób w woj. ciechanowskim). Łacińska forma *Virginus* przyjęta została regularnie do polszczyzny jako *Wirginusz*, a żeńska *Virginia* jako *Wirginia*. Znana jest z dziejów legendarnych Rzymu, zwłaszcza z walki plebejuszów z patrycjuszami opowieść o Wirginii, którą ojciec centurion Lucjusz Wirginusz przebił mieczem przed hańbą, jaka ją czekała ze strony Apiusza Klaudiusza (MEKSA II 424). Według ks. J. Twardowskiego czystość ‘dziewiczność’ jest darem, który można ofiarować tylko raz.

Nadto znany rzymski ród Wirginiuszów (*gens Virginia*, wcześniej *Verginia*), który wydał wielu konsulów, a zdaniem F. Sowy (TI 530) nazwę miał wziąć z języka etruskiego (MEKSA II 409); IC 301 notuje tylko przydomek (*cognomen*) *Virginosus* od *virgo*, *-inis* z suf. *-osus*, wyrażającym w łacinie ‘bogactwo, obfitość’. Zdaniem ks. H. Frośa (TI 531) w diecezji Poitiers czci religijnej doznaje św. Wirginia, pasterka, wspominana 7 I, bliżej historycznie nieosadzona. Imię nosiła angielska pisarka Virginia Woolf (1882–1941), z postaci literackich wymienić można Wirginię z powieści sentymentalnej *Paweł i Wirginia* J. Bernardina de Saint Pierre’a; w r. 1821 A. Feliński przełożył *Wirginię* T. Tassa; w r. 1817 A. Chodkiewicz napisał tragedię pt. *Wirginia* – wszystko w nawiązaniu do rzymskiej bohaterki Wirginii (KNI 318). J. Bubak (KNI) podaje imienniny 8 VIII. Wirginia to też jeden ze stanów Ameryki Północnej, tak nazwany przez osadników z r. ok. 1600 na cześć *dziewiczej* królowej Anglii, Elżbiety I (1533–1603), córki Henryka VIII (MS 483). Od gr. odpowiednika *parthénos* ‘dziewica’, przydomku greckich bogiń Ateny i Artemidy, o Ifigenii, westalkach i o znaku zodiaku Panna (Abram III 443), a wprost od przymiotników *parthénios* w rodzaju męskim i *parthénia* w rodzaju żeńskim pochodzą imiona: *Partenia* u 1 kobiety w woj. wałbrzyskim, *Partena* u 6; *Parteniusz* u 1 mężczyzny w woj. białostockim, a w wersji cerkiewnej (rosyjskiej), gdzie gr. *th* (*theta*) przechodzi w *f*: 6 *Parfien* w woj. białostockim, 1 *Parfienusz* w tymże województwie i 1 *Parfienusz* w woj. białkopodlaskim, por. KP 139, gdzie *Parfienij* wspomniany w liturgii 7 II, objaśniony został jako ‘diewstwiennik, tj. ‘dziewiczy mężczyzna’, niekiedy przez niektórych nazywany *dziewicem*. Imię *Parthenios* nosi wiele osób świata starożytnego: 1) Parthenios z Nicei, poeta grecki z I w. przed Chr.; 2) toreuta ‘rzemieślnik zajmujący się obróbką metali’ grecki; 3) mówca rzymski z VI w. z Galii; *Parthenius*, urzędnik Domicjana; nadto góry, rzeki i inne obiekty topo-

graficzne poświęcano boginiom-dziewicom, jak Artemidzie, Atenie (por. *Parthenōn* – świątynia Ateny na Akropolu w Atenach), Minerwie i nazywano *Parthenion*, por. także miasto w Mizji, zwane *Parthenion* (zob. MEKSA II 160).

A oto dalszy udział wyrazów *dziewica*, *panna*, *panienka* we **współczesnej onomastyce** tu: ‘nazewnictwie proprialnym’ **polskiej**: SIW podaje 86 mężczyzn o imieniu *Wirginiusz* i 1063 kobiet noszących imię *Wirginia*, 8 *Wirgina*; 1 *Wergina* w woj. konińskim; 5 *Werginia*. SI 280 notuje imię męskie *Wirginiusz* z odpowiednikiem łacińskim *Virginius*, *Verginius* i żeńskie *Wirginia* z odpowiednikiem łacińskim *Virginia*, *Verginia*; forma męska notowana jako *Virgin* u Czechów; *Virginio* w jęz. hiszp.; *Virginijus* w lit.; *Virginij* w mac.; *Virginiu* w rum.; wariantywnie: *Vērginios*, *Virjinios* w nowogr. *Virginia* występuje w jęz. fin, dolnołuż., hiszp., niem., port., rum., słow, szw., węg. i wł.; *Virginija* w błr., lit., mac., ros., u Serbów i ukr.; *Verginija* u Chorwatów; wariantywnie: *Virginia*, *Ginger* w ang.; *Virginija*, *Viržinija* w błg.; *Virginie*, *Virgini* w cz.; *Virga*, *Virge*, *Virgiinia* w est.; *Virginia*, *Virgine*, *Virginie* w hol.; *Vērginia*, *Virjinija* w nowogr.

Z **nazwisk** SNWPU podaje 1104 osoby o nazwisku **Dziewa**: 318 w woj. tarnobrzeskim, 180 zamojskim, 121 lubelskim, 79 katowickim, 57 zielonogórskim, 38 szczecińskim, 35 wałbrzyskim, 27 gdańskim; 158 *Dziewulak*: 54 siedleckim, 36 warszawskim, 17 jeleniogórskim; 2524 *Dziewulski*: 478 w woj. warszawskim, 186 lubelskim, 151 ostrołęckim, 123 chełmskim, 75 gdańskim, 53 zamojskim i wiele pokrewnych oraz pochodnych; **Panna** nosi 186 osób: 108 w woj. tarnowskim, 26 krakowskim, po 10 w katowickim i wałbrzyskim, 2 *Panne* w woj. warszawskim, w którym końcówce *-a* pod wpływem niem. zastąpione zostało przez *-e*; 10 *Pannenko* w woj. warszawskim, utworzone za pomocą ukraińskiego i wschodniopolskiego przyrostka *-enko* od *panna* lub *Panna*; 62 *Pannert*, z tego 29 w woj. poznańskim, powstałe przy użyciu niem. patronimicznego sufiksu *-ert*; 15 *Panniak*, derywowane za pomocą patronimicznego przyrostka *-ak*; 21 **Panienka**: po 9 w woj. olsztyńskim i suwalskim, 3 katowickim; wtórne, modelowe, utworzone za pomocą przyrostka *-owski*: *Panienkowski* 76: 38 w woj. konińskim, 14 katowickim, 12 łódzkim, 5 wrocławskim; 21 *Paniński*: 9 w woj. poznańskim, 5 katowickim, 3 białostockim. Pomijam liczne formy powstałe od rzeczownika *pan*. Jako ciekawostkę można podać, że abp, kard. i prymas Polski Edmund Dalbor (1869–1926) nazywany był ze względu na dystynkcję ruchów *Panienka*. N. os. *Panienka* odnotowana została na Kresach Południowo-Wschodnich r. 1445 u kobiety i u mężczyzny (SSNO IV 185).

Znamieniem chrześcijaństwa była i jest sakralizacja zwyczajów, faktów, nazw, imion, miejscowości. Chrześcijanie przyjęli świętować narodzenie Zbawiciela 25 XII, gdy świat przedchrześcijański (dawniej mawiano pogański) obchodził tego dnia w Rzymie narodziny Mitry, wschodniego bóstwa światła: *Natalis Solis Invicti* ‘Narodziny Niezwyciężonego Słońca’, przywołując zdanie z prologu Ewangelii św. Jana: „Była światłość prawdziwa, która oświeca każdego człowieka,

gdy na ten świat przychodzi” (J 1,9). Papież św. Grzegorz Wielki (590–604), gdy wysyłał misjonarzy do Anglii, wyzyskując podobieństwo słów, wyraził się: *Sunt Angli – debent esse angeli* ‘Są Anglami – powinni być aniołami’. Są na Pomorzu pola i łąki nazywane *Dziewcze Łąki*, *Dziewczaki*, red. I. Trojanowska miała swój domek letniskowy na *Dziewczej Górze* pod Kartuzami, pod Skarszewami jest wieś *Junkrowy*, notowana od r. 1258, niekiedy po niemiecku *Jungfrau* *Jungfrau* ‘Góra dziewicy’ r. 1341, potem (np. 1570) *Jungferberg* i zawdzięczające swoją nazwę niem. rzeczownikowi *Jungfrau* lub *Jungfer* ‘dziewica’, dosłownie ‘młoda kobieta’. Obok wsi jest wzgórze nazywane *Panienną Górą* bądź *Panieńską Górą*. Teren ten stanowił własność cystersów z pobliskich Pogódek, przeniesionych potem do Pelplina, którzy jednoznacznie odnieśli nazwę do NMP, jak to widać z lokalizacji swoich dóbr ‘pod Górą dziewicy’: *bona sub Monte Virginis* 1687 (TopKo 58, 164). Są w Czechach miejscowości typu *Děvín*, *Děvčín Hrád*, jest wreszcie nadłabski *Magdeburg*, którego nazwę wywodzi się od starosaksońskiego *magath* ‘panna, dziewica’, dlatego greycyzowana była jego nazwa na *Parthenopolis* ‘gród dziewicy’ od znanego nam już gr. *parthénos* i *pólis* ‘miasto, państwo’, też łacynizowany na *Civitas Virginum* lub *Castrum Puellarum* ‘miasto dziewic, gród dziewcząt’ (por. E. Eichler, H. Walther, *Städtenamenbuch der DDR*, Leipzig 1986, s. 180). W przedchrześcijańskim rozumieniu chodziło tu o rusalki, topielice, nimfy czy inne stwory dziewczęco-kobiece. Chrześcijananie odnosili te nazwy do NMP. To są reinterpretacje nazw. Mamy jednak nazwy upamiętniające Matkę Bożą, jak *Santa Maria* w Brazylii, w dawnej Polsce *Święta Marza*, gdy według polskich praw głosowych imię *Maria*⁵ wymawiane było

⁵ Episkopat polski już w dobie średniopolskiej (w. XVI – XVIII) zalecał wiernym, by nie nadawali nowo narodzonym córkom im. *Maria*, pisanego od XVII w. *Maryja*, by córki te, gdy dorosną, swoim ewentualnym nieodpowiednim postępowaniem, nie przynosiły ujemny świętemu imieniu. Wierni obchodzili zalecenie w ten sposób, że nadawali bardzo często imię *Marianna*, wiążąc je mylnie z im. *Maria*, pochodzi bowiem ostatecznie od łacińskiego przymiotnika *marius*, *-a*, *-um* ‘morski’ od *mare*, *-is* ‘morze’. Od postaci *marius* przy użyciu przyrostka *-ianus*, wskazującego na wyzwolenca lub adoptowanego, powstała forma *Marianus*, *Mariana*, a po dodaniu bezfunkcyjnego przyrostka *-na* (typ *drewnianny*, *drewnianna*) *Marianna*. Po ostatniej wojnie tenże Episkopat zalecił odróżniać imię święte (*nomen sacrum*) Matki Bożej w postaci historycznej i dziś gwarowej *Maryja* od imienia świeckiego (*nomen profanum*) Polek *Maria*. Na początku XXI w. Komisja Kultury Języka i Komisja Języka Religijnego Komitetu Językoznawstwa PAN oraz Rada Języka Polskiego dotychczasowe zalecenie władz kościelnych uczyniły normą językową i ortograficzną, o czym przekonać nas może *Wielki słownik ortograficzny języka polskiego PWN* pod red. E. Polańskiego, Warszawa 2003, s. 401 [20] (*Maria*), s. 403 [21] (*Maryja*) i *Pisownia słownictwa religijnego* R. Przybylskiej i W. Przyczyny, Tarnów 2011, s. 111. Te źródła określiły także wzorzec odmiany obu typów imion: Polek: *Mar-ia*, *Mar-ii*, *Mar-ię*, *Mar-iq*, *Mar-io*; *Mar-ie*, *Mar-ii* itd.; Matki Bożej: *Maryj-a*, *Mary-i*, *Maryj-ę*, *Maryj-q*, *Maryj-o*. Kto się do tego nie stosuje, popełnia błąd ortograficzny.

Marza. Są to w nomenklaturze onomastycznej **nazwy kultowe**, szerzej o nich mówiłem na międzynarodowej konferencji w Łodzi (druk: Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica 27, 1992, s. 15–210).

SNWPU podaje nazwisko *Wirgin* ze wskaźnikiem 0 oraz pochodne *Wirgiński* u 5 osób z woj. białostockiego.

A oto wreszcie zapowiadany epitet *Dziewica* w pieśniach kościelnych:

Bogurodzico, *Dziewico*, tchnij siłę w mariański ten zew „Błękitne rozwińmy sztandary” str. 2, s. 309; Bogarodzica, *Dziewica*, Bogiem sławiana Maryja! str. 1, s. 309; Przy obchodzie (...) Twego i ofiarę Bogu dziś zanosi, o Maryjo, czysta *Dziewico*, Kościół podług pienia wesołego czci Twą pamięć, Boga Rodzico! „Przy obchodzie Narodzenia” str. 1, s. 381; O *Dziewico* uwielbiona, nad niebiosy wywyższona; Stwórca Twój z przeżrzenia swego sam żyje z pokarmu Twego (tytuł i incipit) s. 360; (...) blask jak słońce łśni, gdzie zjawia się *Dziewica* „Anielską pieśń dzwon grał” Do MB Lurdeńskiej str. 5, s. 306; Z ócz znika jej [Bernadce] *Dziewica* ib. str. 7, s. 306; Ta *Dziewica* nam użycza z nieba dobra wiecznego „Dnia każdego” str. 2, s. 324; Nieprzebranych łask skarbnico, cudownego znaku Pani, Matko Boga i *Dziewico*, przyjmij hołdy nasze w dani (tytuł i incipit) s. 359; Chwała bądź Panu naszemu, z *Dziewicy* narodzonemu i Ojcu Jego wiecznemu, także Duchowi Świętemu „O *Dziewico* uwielbiona” str. 3, s. 360; Salve *Dziewico!* Boga Rodzico! Uproś nam łaskę Syna „O Maryjo, moja radość” str. 1, s. 364-365; Prześliczna Panno, nad panny *Dziewico*, Ducha Świętego Oblubienico!, wyżej nad chóry anielskie wzniesiona, bądź pozdrowiona (tytuł i incipit) s. 379–380; Przy obchodzie (...) Twego i ofiarę Bogu dziś zanosi, o Maryjo, czysta *Dziewico* Kościół podług pienia wesołego czci Twą pamięć, Boga Rodzico! „Przy obchodzie Narodzenia” str. 1, s. 381; „Przezzysta *Dziewico*” str. 3, s. 379; Nieprzebranych łask skarbnico, cudownego znaku Pani, Matko Boga i *Dziewico*, przyjmij hołdy nasze w dani (tytuł i incipit) s. 359.

Synonimiczny wobec *dziewica* jest wyraz *panna*. Oto cytaty z pieśni kościelnych:

II 1. Panna:

(...) zwij Ją wielką Rodzicielką, błogą *Panną* w czystości „Dnia każdego” str. 1, s. 322; Boga Rodzico, przezzysta *Panno*, bądź Opiekunką mą nieustanną „Boga Rodzico” str. 1, s. 314; Zdrowaś, zdrowaś, zdrowaś Częstochowska *Panno* Maryjo! „Królowo ziem polskich” str. 1, s. 340 i refren w następnych 5 strofach; Gwiazdo jasności, *Panno* czystości, Tyś jest wonny kwiat (tytuł i incipit) s. 129; Co za wielkie szczęście, *Panno*, dla Ciebie, gdy Bóg Ojciec Córką mianuje Ciebie i najwyżej wywyższył w niebie „Dzisiaj pozdrawiamy” str. 5, s. 327; Prześliczna Panno, nad

panny *Dziewico*, Ducha Świętego Oblubienico!, wyżej nad chóry anielskie wzniesiona, bądź pozdrowiona (tytuł i incipit) s. 379–380; Pocieszycielko ludzi utrapionych, do Ciebie, *Panno*, w nędzach niezliczonych lud się ucieka, prosi Cię serdecznie, by z Twojej przyczyny życie wiódł bezpiecznie „Witaj, Jutrzenko” str. 3, s. 392; Wspomnieć na polską, *Panno*, chciej Koronę, którąś raz wzięła w pieczę i obronę, bo naród obrał Ciebie za Królowę; Tobie Bóg za tron oddał Częstochowę ib. str. 4, s. 394; „Witaj, Maryjo, śliczna Pani” str. 4, s. 395; Ciebie, o *Panno*, samą wybrał Pan i na niebiosach Twój ustawił tron, o Maryjo „Witaj, Matko pięknej miłości” s. 396; Więc tej *Pannie* nieustannie śpiewajmy dzięki, żeśmy taki znak nad znaki wzięli z Jej ręki; szkaplerza się trzymajmy i Maryję wzywajmy, z Jej opieki żyć na wieki z Bogiem będziemy! „Witaj, Pani, my poddani” str. 5, s. 398; Który [różaniec] za prezent *Panna* odebrała „Zawitaj, Matko Różańca świętego” str. 6, s. 403; Najśliczniejszy świętych wzorze, Pani niebios, Monarchini, wśród aniołów Tyś Mistrzyni, *Panno* nad pannami, Święta nad świętymi „Witaj, święta i Niepokalana” str. 2, s. 399; Najświętsza *Panno*, o Matko Boża, z ziemskiego ciernia niebieska Róża! (...) Słodka *Panno* Maryjo (tytuł i incipit) s. 355; Witaj, Święta i poczęta niepokalanie, Maryja, śliczna *lilija*, nasze kochanie! (tytuł i incipit) s. 400; Prześliczna *Panno*, nad panny *Dziewico*, *Ducha Świętego* Oblubienico!, wyżej nad chóry anielskie wzniesiona, bądź pozdrowiona (tytuł i incipit) s. 379–380; Witaj, Gwiazdo morska, wielka Matko Boga, *Panno* zawsze czysta, niebios bramo błoga (tytuł i incipit) s. 391; Przypatruj się, a dziwuj się Jej wysokiej zacności, zwij Ją wielką Rodzicielką, błogą *Panną* w czystości” *Dnia każdego*” str. 2, s. 322; Boga Rodzico [sic!], przeczysta *Panno*, bądź Opiekunką mą nieustanną „Boga Rodzico” str. 1, s. 314; Zmysły moje (...) pamięć onej świętej *Panny* uznajcie „Dnia każdego” str. 4, s. 424; O Maryjo, *Panno* jedyna, iż przez Syna Twego przyniesiona światu Boska z niebios nowina „Przy obchodzie Narodzenia” str. 2, s. 382; „Najświętsza *Panno*” str. 3, s. 356; Pełna świętości i pobożności, słodka *Panno* Maryjo! (tytuł i incipit) s. 373; Boga Rodzico, przeczysta *Panno*, bądź Opiekunką mą nieustanną „Boga Rodzico” str. 1, s. 314; Prześliczna *Panno*, nad panny *Dziewico*, Ducha Świętego Oblubienico! (tytuł i incipit) s. 379; *Panno*, cnót wszelkich kwiecie, za nami wstawiaj się s. 349; *Panno*, księżno niebieska ... za nami wstawiaj się s. 349; *Panno*, łask Bożych pełna ... za nami wstawiaj się s. 349; *Panno* niepokalana ... za nami wstawiaj się s. 349; *Panno*, ucieczka nasza ... za nami wstawiaj się s. 349; Witaj, Gwiazdo morska, wielka Matko Boga, *Panno* zawsze czysta, niebios bramo błoga (tytuł i incipit) s. 391; Ciebie, o *Panno*, samą wybrał Pan i na niebiosach Twój ustawił tron, o Maryjo „Witaj, Matko pięknej miłości” s. 396; Któż godzien wielbić Ciebie, pełna chwały? Przed Twą wielkością stoi świat zdumiały: gwiazdy i miesiąc, i słońce przeczyste przy Tobie mgliste „Prześliczna *Panno*” str. 2, s. 379; Za Twą przyczyną wszystkich świat stoi, Obrona moja i mocna zbroi „Najświętsza *Panno*” str. 3, s. 356; Pocieszycielko ludzi utrapionych, do Ciebie, *Panno*, w nędzach niezli-

czonych lud się ucieka, prosi Cię serdecznie, by z Twej przyczyny życie wiódł bezpiecznie „Witaj, Jutrzenko” str. 3, s. 39; (...) zwij Ją wielką Rodzicielką, błogą *Panną* w czystości „Dnia każdego” str. 1, s. 322; „Święta *Panno*” s. 387; Zmysły moje (...) pamięć onej świętej *Panny* uznajcie „Dnia każdego” str. 4, s. 424; Pełna świętości i pobożności, słodka *Panno* Maryjo! „Pełna świętości” str. 1, s. 373; Przed Twą wielkością stoi świat zdumiały: gwiazdy i miesiąc, i słońce przeczyste przy Tobie mgliste „Prześliczna *Panno*” str. 2, s. 380; O Maryjo, *Panno* jedyna, iż przez Syna Twego przyniesiona światu Boska z niebios nowina „Przy obchodzie Narodzenia” str. 2, s. 382; Tyś otucha znów dla ducha, *Panno* błogosławiona „Już od rana rozśpiewana” str. 3, s. 338; *Panna*, enót wszelkich kwiecie s. 349; O Matko miłościwa, *Panno* litościwa, *Panno* urodziwa, Maryja, módl się za nami! „O Matko miłościwa” str. 1, s. 370; Tyś pocieszeniem, Tyś schronieniem, *Panno*, Matko Maryjo! Ciebie wzywamy, Ciebie błagamy: Módl się za nami. „Pełna świętości” str. 1, s. 373.

II 2. Panienska:

Panienko święta „Prześliczna *Panno*” str. 4, s. 380; Gwiazdo zaranna (przekład łac. *Stella matutina*), śliczna Jutrzenko, Niepokalana Maryjo *Panienko*. Bez pierworodnej zmayı poczęta, módl się za nami, Królowo święta! (tytuł i incipit); Tyś sama jedna jest błogosławiona, spośród cór Ewy jedna wywyższona: bez wszelkiej zmayı, bez grzechu poczęta, *Panienko* święta, „Prześliczna *Panno*” str. 4, s. 380; Wdzięczna Estero, o *Panienko* święta, Tyś przez aniołów jest do nieba wzięta, Niepokalanie poczęta! „Ciebie na wieki” str. 1, s. 320 (i refren z dalszych 3 strof); O Wniebowzięta *Panienka* Święta, Matko jedyna, U Twego Syna swymi prośbami wstaw się za nami! „Święta Maryjo, biała Lilijo” str. 2, s. 386.

III 1. Cedr czystości:

Ucieczko nasza, Ucieczko nasza w życia doczesności, o *cedrze czystości* „Zawitaj, Matko Różańca świętego” str. 1, s. 403.

III 2. Czystsza nad kryształ:

Czystsza nad kryształ, Tyś Niepokalana, zagniewanego błagaj niebios Pana „Matko potężna” str. 2, s. 354.

III 3. Jasny przykład czystości:

Cnót ozdobo i piękności wzorze, *jasnym jesteś przykładem czystości*; przewodniczka nam wszystkim w pokorze „Witaj, Święta i Niepokalana” str. 4, s. 399.

III 4. Lilija:

Matko Różańcowa, jasna Gwiazdo morska, Anielska Królowo, śliczna Matko Boska, raju rozkosznego *lilijo* „Zawitaj, Królowo Różańca” str. 3, s. 402; Zawitaj, bez zmayı *lilijo*, Matko Różańcowa, Maryjo! „Zawitaj, Królowo Różańca” str. 1, s. 402; Święta Maryjo, *biała Lilijo* (tytuł i incipit) s. 385; Matko Różańcowa, jasna Gwiazdo morska, Anielska Królowo, śliczna Matko Boska, raju rozkosznego *lilijo* „Zawitaj, Królowo Różańca” str. 3, s. 402; Panno nad pannami, święta nad świętymi, Najświętsza Królowo, Pani nieba, ziemi, Najślicniejszy kwiecie, *lillijo* „Zawitaj, Królowo Różańca” str. 2, s. 402; I my razem z ludem tu zebrany wychwalamy i wielbimy Ciebie: pochwalona bądź Maryja, wszystka piękna jak *lilija*; witaj, tronie Salomona, bramo rajska Gedeona, o *Niepokalana* i z niewiast wybrana „Witaj, święta i Niepokalana” str. 3, s. 399; pochwalona bądź Maryja, wszystka piękna jak *lilija* „Witaj święta i Niepokalana” str. 3, s. 399; O *lilijo*, jakżeś Ty wspaniała „Królowej anielskiej śpiewajmy” str. 2, s. 339; Panno nad pannami, święta nad świętymi, Najświętsza Królowo, Pani nieba, ziemi, Najślicniejszy kwiecie, *lillijo* „Zawitaj, Królowo Różańca” str. 2, s. 402; Chwała bądź Maryi na niebieskim tronie, która w różańcowej królujesz koronie, Święta nad świętymi, *lilijo* ib. str. 5, s. 402; Jak wpośród kwiatów *wonna lilija*, jak wśród gwiazd zorza „Zdrowaś Maryja” str. 2, s. 406; *Śliczna lilija*, Panno Maryja, módl się za nami. „Gwiazdo jasności” str. 1 refren, s. 129; Witaj, Święta i poczęta niepokalanie, Maryja, *śliczna lilija*, nasze kochanie! (tytuł i incipit) s. 400.

III 4 a. Lilija nieskalana:

O *Lilijo nieskalana* (...) uprosz dla mnie łaskę Pana na mej śmierci dzień.
„O Maryjo, kwiecie biały” str. 3, s. 363.

III 4 b. Lilia śnieżysta:

O *Lilio śnieżysta*, nas od grzechu strzeż „Królowo ziem polskich” str. 3, s. 340.

III 4 c. Najgodniejszy spośród dziewic kwiat:

Tyś najgodniejszy spośród dziewic kwiat „Witaj, Matko pięknej miłości” s. 396;

III 4 d. Najślicniejszy kwiat:

Panno nad pannami, święta nad świętymi, Najświętsza Królowo, Pani nieba, ziemi, *Najślicniejszy kwiecie*, *lillijo* „Zawitaj, Królowo Różańca” str. 2, s. 402.

III 5. Przykład czystości:

Cnót ozdobo i piękności wzorze, jasnym jesteś *przykładem czystości*; przewodniczka nam wszystkim w pokorze „Witaj, Święta i Niepokalana” str. 4, s. 99.

Bibliografia z objaśnieniem skrótów

EK: *Encyklopedia katolicka*, Lublin od r. 1985.

IC: I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965.

KNI: J. Bubak, *Księga naszych imion*, Wrocław 1993.

KP: *Kalendarz prawosławny 2002*, Supraśl.

Mal III: M. Malec, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994.

MEKSA: *Mała encyklopedia kultury świata antycznego*, t. 1–2, Warszawa 1958.

SEMOT: *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 1–7, red. A. Cieślukowa, M. Malec, K. Rymut, Kraków 1995–2002; cz. 2: M. Malec, *Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*, Kraków 1995.

SIW: *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych*, wyd. K. Rymut, Kraków 1995.

SMGiR: P. Grimal, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław 1987.

SNWPU: *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 1–10, wyd. K. Rymut, Kraków 1990–1992.

SSNO: *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki i M. Malec, t. 1–7, Wrocław 1965–1987.

TI: H. Fros, Sowa F., *Twoje imię*, Kraków 1975.

TopKo: E. Breza, *Toponimia powiatu kościerskiego*, Gdańsk 1974.

Streszczenie

Dziewica, Panna i epitety synonimiczne Matki Bożej w pieśniach kościelnych

Autor przypomniał dogmat o dziewictwie Maryi, Matki Syna Bożego z powszechności nauczania i jego uroczyste sformułowanie przez I synod laterański w r. 649, przywołał imiona: *Wirginia* i *Werginia*, pochodne od łac. rzeczownika *virgo*, *-inis* ‘dziewica’, *Parteniusz* i *Partenia* (u narodów wschodniosłowiańskich *Parfien* i *Parfieński*) od gr. odpowiednika *parthénos*, nazwiska *Dziewa*, *Dziewulski*, *Panna*, *Panienka*, *Panieński* i podobne, nazwę stanu USA *Wirginia*.

Przypomniął z mitologii starożytnej przydomki *Parthénos* Ateny, *Virgo* Minerwy, *Virginalis* Junony. Tytuły Matki Bożej: *Dziewica*, *Panna*, *Panienka* i ich synonimiczne odpowiedniki poparte zostały cytatami z pieśni kościelnych ze *Śpiewnika kościelnego* Jana Siedleckiego.

Summary

The Virgin, Maiden and the synonymous epithets of the Mother of God in church songs

The author reminds the dogma of Mary's virginity from the universality of education and its solemn formulation by I Lateran Synod in 649. The author evokes the names: *Wirginia* and *Werginia*, derived from Latin noun *virgo*, *-inis* 'a virgin', *Parteniusz* and *Partenia* (in East Slavic nations *Parfien* and *Parfieński*) from Greek equivalent *parthénos*, surnames *Dziewa*, *Dziewulski*, *Panna*, *Panienka*, *Panieński* and similar, the name of the US state *Wirginia*. The author also reminds the appellations from the ancient mythology: *Parthénos* of Athena, *Virgo* of Minerva, *Virginalis* of Juno. Titles of the Mother of God: *Dziewica*, *Panna*, *Panienka* and their synonymous equivalents are supported by the quotations from church songs taken from "Church Songbook" by Jan Siedlecki.